

Світильники «гличикоподібного» типу з Ольвії

Зацікавлення матеріальною культурою античних міст Північного Причорномор'я викликане, перш за все, системним браком узагальнюючих робіт з подібної проблематики. Таке твердження цілком стосується і світильників, незважаючи на те, що освітлювальні прилади античного часу привертають увагу дослідників все частіше. Менше з тим, робота, спрямована на вивчення колекцій світильників з різних центрів регіону ще далеко від свого завершення. І в даному ключі велика та різноманітна в типологічному плані колекція світильників з Ольвії являє значний інтерес. У ній виділяється компактна група виробів пізньо-класичного та елліністичного часу, яка наразі складає 291 цілий виріб та фрагменти. На ольвійському матеріалі, завдяки значній кількості світильників даного типу у колекції, чітко простежується хронологічний маркер та динаміка форми виробів. Характерні ознаки виявляються не лише на прикладі червоноглиняних екземплярів, яких у колекції найбільше, але й на прикладі сірих та світлоглиняних виробів.

Так званий тип «гличикоподібних» світильників був виділений ще О. Ф. Вальдгауером [1, с. 26; див. також атрибуцію: 2, с. 267; 3, с. 46]. Усі вироби «гличикоподібного» типу мають форму тулуба подібну до горла глека, із характерним вигином, тому й отримали таку умовну назву, та вертикально посажену ручку.

Дані світильники з'являються на порубіжжі IV—III ст. до н. е. та існують до перших десятиліть I ст. н. е. [2, с. 266], що підтверджується, перш за все, їхніми знахідками у великій кількості у культурних шарах та закритих археологічних комплексах Пантікапею. Однак, навідміну від боспорських варіантів, які є виключно червоноглиняними, знайдені в Ольвії вироби представлені як світло-, так і сіроглиняними екземплярами, що дозволяє говорити у формі припущення про їхнє місцеве (ольвійське) виробництво. Крім того, на ольвійському матеріалі, завдяки їхній значній вибірці, простежуються і перехідні форми, які є більш ранніми, відповідно і датування стає більш широким для світильників означеного типу.

Усі вироби, незалежно від кольору глини, мають значні домішки піску та вапняку, а іноді й часточки кварциту. Більшість червоно- та світлоглиняних виробів вкриті зверху шаром глиняної обмазки світлішого кольору. Сірі світильники або не мають покриття, або сіролощені.

За відкритістю форми, висотою тулуба, та формою рижка виділяються сім варіантів означеного типу. Однакові варіанти спостерігаються як світло-, так і сіро- та червоноглиняні, тому розподіл за глиною не є доцільним. Тож, розглянемо основні варіанти світильників «гличикоподібного» типу.

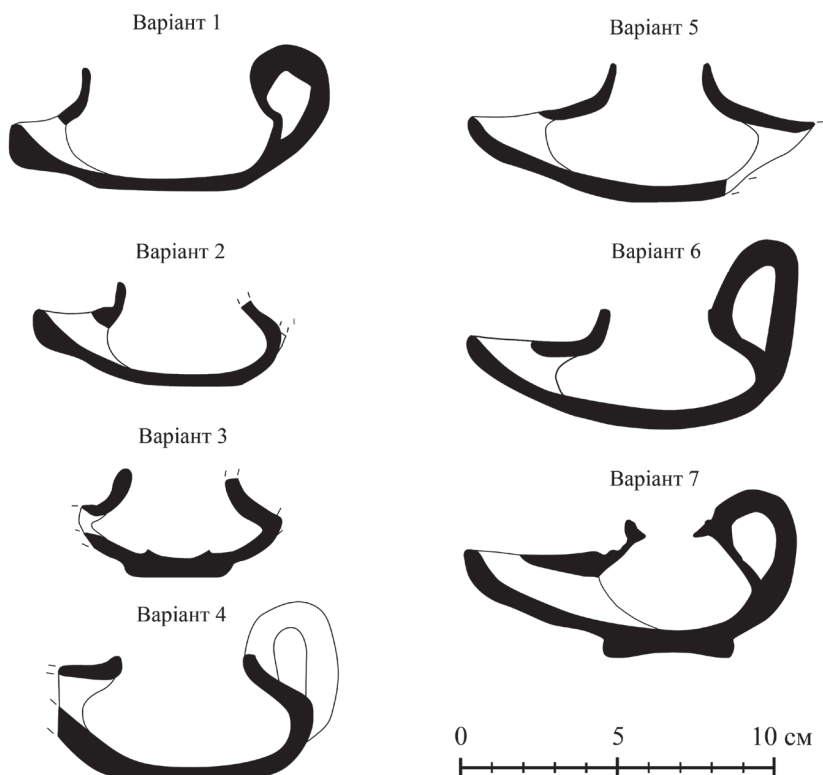


Рис. 1. Світильники «гличкоподібного» типу. Класифікаційна схема

Варіант 1

Датування: перша половина V ст. до н. е.

Найбільш відкрита форма серед виробів «гличкоподібного» типу. Характеризуються найбільшим діаметром, який складає 6–8 см. Даний варіант є, на думку автора, перехідною формою від більш ранніх виробів пізньо-класичного часу, єдиною відмінністю між якими є форма ручки: у більш ранніх виробів вона горизонтальна, у виробів елліністичного часу — вертикальна. Ручка приєднувалась до центру тулуба та до плічка. Плічка даного варіанту світильників як вертикально підняті (рідше), так і дещо скошені на зовні.

Дно ззовні має частіше округлу у плані форму, рідше — пласку. Дно в середині виробів пласке. Форма виробів низька, порівняно із більш пізніми варіантами, проте об'єм вмістища однаковий, що пояснюється більш широким діаметром світильників. Форма ріжка округла та підквадратна, розмір аналогічний освітлювальним приладам класичного часу — невеликий. Ріжок розташований у одній площині із тулубом.

Аналогії: Схожі вироби відкритого типу, проте із менш вираженими низькими плічками та меншим діаметром зустрічаються на території міст Боспору (тип 1 за Д. В. Журавльовим). Крім того, боспорські варіанти усі мають виражений низький піддон, навідміну від ольвійських. Д. В. Журавльов також називає їх перехідним типом та датує слідом за В. С. Забеліною кінцем IV — початком III ст. до н. е. [2, с. 47–50, кат. № 445–453; 4, таб. I, 7–9]. Подібні світильники знайдено і в Ольвії [5, Pl. 322, O–52–O–54], які автор датує IV ст. до н. е. Аналогічний червоноглиняний світильник ольвійському варіантові 1 маємо серед знахідок у Тірітаці [6, рис. 66, 10], який походить із комплексу ями та датується першою половиною V ст. до н. е.

Варіант 2

Датування: друга половина IV — початок III ст. до н. е.

Світильники даного варіанту мають значно вужчий діаметр, більш закриту форму плічок та вищий тулуб, на відміну від виробів попереднього варіанту. Дно вмістилища пласке, а ззовні у більшості виробів округле. Усі світильники даного варіанту мають округлу у плані будову тулуба. Динаміка форми також простежується і у ріжку, який дещо збільшується у бік видовження та збільшення отвору для ґноту. Плічка переважно вертикально підняті, рідше — скошені на зовні, навідміну від варіанту 1. Тобто спостерігається відхід від скошеної форми плічок.

Аналогії: варіант 2 означеного типу поки знайдено лише в Ольвії [7, рис. 26, 2; 5, Pl. 324, 324–325, O–72; Pl. 325, O–82–O–83], які датуються IV — початком III ст. до н. е. Чітких аналогій даним виробам серед інших центрів античного світу поки не знайдено, проте за своєю будовою вони нагадують вироби варіанту 1, тобто динаміка форми пов'язує їх із наступними більш пізніми варіантами типу, що дозволяє припускати їхнє датування у межах другої половини IV — початком III ст. до н. е.

Варіант 3

Датування: III — перша половина II ст. до н. е.

Має біконічну форму тулуба та незначний піддон. Невеликий діаметр виробу. Плічка мають напівзакриту вертикальну заокруглену форму. Ріжок короткий, із округлими обрисами та овальним отвором для ґноту. Дно вмістилища у більшості виробів даного варіанту округле.

Аналогії: варіант 3 аналогічний типові 3 за Д. В. Журавльовим, та відповідно датується у межах III — першої половини II ст. до н. е., за матеріалами з шарів Пантікапею та зольника II у Мірмеркії [8, с. 270]. Зустрічаються переважно у містах Боспору [2, тип 3, вар. 3.1, кат. № 457–519], та у матеріалах Маріцинського некрополя, з хори Ольвії [9, Abb. 82, r].

Варіант 4

Датування: III—I ст. до н. е.

Виділяються форми, які мають незначно виражені плічка, та один чи декілька канелюр навколо заливного отвору напівзакритої форми. Крім того, їхньою особливістю є округла форма тулуба, тобто не має такого чітко вираженого вигина як у глека. Форма ріжка округла, дещо видовжена. Дно ззовні дещо підокругле та переважно пласке. Дно вмістилища пласке.

Аналогії: поки що немає аналогій подібним виробам, проте низька форма світильників, округлі обриси, дещо видовжений ріжок та напівзакритий заливний отвір дозволяють датувати їх порівняно з іншими варіантами означеного типу III — I ст. до н. е.

Варіант 5

Датування: III — I ст. до н. е.

Серед варіантів даного типу виділяються дворіжкові світильники із вертикальною ручкою. Форма тулуба таких світильників біконічна та іноді ребро дещо округле. Дно ззовні округле, так само як і дно вмістилища. Ріжок втянутої форми із овальним отвором для ґноту.

Аналогії: аналогій подібним світильникам поки знайдено не було, проте аналогічна форма тулуба та видовжений ріжок, із напівзакритим заливним отвором, відносяться до типів 3 та 4.2 за Д. В. Журавльовим дозволяють у формі припущення датувати їх III—I ст. до н. е.

Варіант 6

Датування: кінець III — I ст. до н. е.

Вертикально підняті плічка мають напівзакриту форму, що більш звужена, порівняно із попередніми варіантами. Дно ззовні округлої форми, продовженням якого слугує довгий ріжок, подібний до світильників елліністичного часу з Аттики. Отвір для ґноту овальний, невеличкий. Дно вмістилища пласке. Тулуб біконічний, або більш округлий.

Аналогії: варіант 6 подібний до виробів типу 4.1 за Д. В. Журавльовим, проте ольвійські варіанти не мають піддону, а натомість характеризуються округлим дном. Близькі аналогії знайдено в Пантікапеї [7, с. 306, рис. I, 9], де вони датуються завдяки комплексам кінцем III—I ст. до н. е.; Гермонассі [10, таб. 18, 12] із датуванням I ст. до н. е. — I ст. н. е. На матеріалі боспорських комплексів, Д. В. Журавльов датує подібні світильники II — I ст. до н. е., а можливо і початком I ст. н. е. [8, с. 270]. Таким чином, беручи до уваги таке широке датування, слід припустити, що світильники даного варіанту співіснували із деякими попередніми варіантами типу «глекоподібних».

Варіант 7

Датування: II — I ст. до н. е.

Світильники даного варіанту, окрім вертикально піднятої ручки, мають виступ збоку тулуба. По плічках спостерігаються один чи кілька неглибоких канелюр. Плічка значно підняті воронкоподібної форми. Ріжок дуже видовжений із овальним отвором для ґноту. Усі вони мають високий піддон. Покрыття червоним густим лаком суцільне, поганої збереженості.

Аналогії: близькі аналогії такої форми було знайдено в різноманітних центрах античного світу [11, Fig. 5; 12, Pl. 24, Q120–122], з некрополя Еліса, де вони чітко датуються I ст. до н. е. [13, Abb. 30, Тур 11]. Подібні світильники знайдено і в Херсонесі та в Пантикапеї, де вони датуються II ст. до н. е. [2, кат. № 595–596; 14, р. 45, No. 11].

Таким чином, серед світильників «гличкоподібного» типу, з розкопок Ольвії та її округи, простежується сім основних варіантів, які мають характерні особливості. Слід зауважити, що простежується тенденція до зменшення діаметру, більш закритої форми виробів та збільшення висоти тулуба, у бік видовження у висоту. Крім того, ріжок також зазнає змін від маленького ріжка, характерного для освітлювальних приладів класичного часу, до значно видовженого, подібного до аттичних світильників елліністичного часу.

Усі вищезазначені варіанти світильників «гличкоподібного» типу, окрім останнього сьомого, представлені місцевими ольвійськими виробами, що пояснюється складом глини, покриттям та більшою мірою викривленими обрисами. Варіант 7 представлений імпортними екземплярами з різноманітних центрів античного світу, та являє собою найбільш пізній варіант даного типу. Загалом, світильники означеного типу даються першою половиною V ст. до н. е. — I ст. до н. е., а іноді й I ст. н. е., що охоплює чималий проміжок часу, завдяки чому вдалось чітко простежити динаміку форми. Крім того, таке тривале побутування світильників даного типу свідчить на користь думки про те, що така форма освітлювальних приладів була доволі зручною у використанні.

Література

1. Вальдгауер О. Ф. Античные глиняные светильники. — СПб., 1914.
2. Журавлев Д. В., Быковская Н. В., Желтикова А. Л. Светильники второй половины III в. до н. э. — IV в. н. э. — К., 2010.
3. Журавлев Д. В., Быковская Н. В., Желтикова А. Л. Светильники VI — первой половины III в. до н. э. — К., 2007.
4. Забелина В. С. Античные глиняные светильники из Пантикапея // Сообщения ГМИИ имени А. С. Пушкина. — 1992. — Вып. 10.

5. *Højte J. M.* Lamps // The Lower City of Olbia (Sector NGS) in the 6th Century BC to the 4th Century AD / N. A. Lejpunskaia, P. Guldager Bilde et al. (eds.). — Aarhus, 2010.
6. *Буйских А. В.* Амфоры и столовая керамика // Тиритака. Раскоп XXVI. — Симферополь; Керчь, 2014. — Т. 2. (Боспорские исследования. Suppl. 11).
7. *Кругликова И. Т.* Ремесленное производство простой керамики в Пантикапее в VI—III вв. до н. э. // МИА. — 1957. — № 56.
8. *Журавлев Д. В.* О боспорских светильниках типа «кувшинчика» // ПИФК. — 2010. — № 1 (27).
9. *Ebert M.* Ausgrabungen auf dem Gute Maritzyn, Gouv. Cherson (Süd-Russland) // Praehistorische Zeitschrift / C. Schuchhardt, K. Schumacher, H. Seger (eds.). — Leipzig, 1911.
10. *Коровина А. К.* Гермонасса. Античный город на Таманском полуострове. — М., 2002.
11. *Bailey D. M.* Aegina, Aphaia-Tempel. XIV. The Lamps. // Archäologischer Anzeiger. — 1991.
12. *Bailey D. M.* A Catalogue of the Lamps in the British Museum. — L., 1975. — Vol. 1.
13. *Georgiadou A.* Totenkult und elische Grabkeramik spätklassischer und hellenistischer Zeit. — Thessaloniki, 2005.
14. *Chrzanowski L., Zhuravlev D.* Lamps from Chersonesos in the State Historical Museum. — Moscow. — 1998. (Studia archaeologica, 94. — Roma.)

